

PEDAGOGIKA, PSIXOLOGIYA VA IJTIMOIY TADQIQOTLAR

Onlayn ilmiy jurnal

Jild: 03 Nashr: 6 (2024)

www.mudarrisziyo.uz

ISSN: 2992-8931

TUG'ILISH TARTIBIDA SHAXSNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Murxashev Axmadxon Olimjon o'g'li

Ijtimoiy iqtisodiy fakulteti, Psixologiya (amaliy psixologiya), yo'nalishi 3-kurs talabasi

Kalit so'zlar: *Biologik va ijtimoiy nisbatlar, Shaxs rivojlantirishi, oilaviy sharoit, Birinchi tug'ilgan (katta bola), yolg'iz bola, ikkinchi (o'rta), oxirgi bola (eng kichigi).*

Inson shaxsidagi biologik va ijtimoiy nisbatlar muammosi – hozirgi zamon psixologiyasining markaziy muammolaridan biri. Psixologiya fanining bunyodga kelishi va taraqqiyoti jarayonida «psixik», «ijtimoiy» va «biologik» tushunchalar o'rtasidagi mavjud bo'lishi mumkin bo'lgan aloqalar ko'rib chiqildi. Psixik taraqqiyot to'laligicha ham biologik va ijtimoiydan mustaqil bo'lgan muayyan jarayon sifatida, ham faqat biologik yoki faqat ijtimoiy rivojlanishning hosilasi sifatida, yoki ularning intividga ko'rsatadigan parallel ta'sirining natijasi sifatida tushuntirilgan edi. Shunday qilib, ijtimoiy, psixik va biologik nisbatlarni turli xilda izohlovchi kontsepsiyalarning bir nechtasini ajratish mumkin.

Biologik kontsepsiyalarda psixik nisbat organizm taraqqiyotidan keyin sodir bo'ladigan hodisaning chiziqli funktsiyasi sifatida o'rganiladi. Bu kontsepsiyalarga asosan, inson xossalari va holatlari, psixik jarayonlarning barcha xususiyatlari biologik tuzilishning xususiyatlari bilan belgilanadi, ularning taraqqiyoti esa biologik qonunlarga bo'ysunadi. Ko'p hollarda bu kontsepsiyalarda psixik taraqqiyotni tushuntirib berishda asosiy biogenetik qonun – rekapitulyatsiya qonuni qo'llaniladi, bu qonunga ko'ra, individ taraqqiyoti o'zi tegishli bo'lgan tur evolyutsiyasining asosiy ko'rinishlarida amalga oshiriladi.

Shaxsni rivojlantirishda ijtimoiy kontekstning muhim roolidan kelib chiqqan holda, Adler turmush tarzi bilan bog'liq bo'lgan munosabatlarni asosiy belgilovchi sifatida tug'ilish tartibiga e'tibor qaratdi. Aynan: agar bolalarning ota-onalari bir xil bo'lsa va ular taxminan bir xil oilaviy sharoitda ulg'ayishgan bo'lsa, ular hali ham bir xil ijtimoiy muhitga ega emaslar. Oiladagi eng keksa yoki eng kichkina bolaning boshqa bolalarga nisbatan tajribasi, ayniqsa ota-onalarning munosabatlari va qadriyatlarining ta'siri - bularning barchasi oilada quyidagi bolalar paydo bo'lishi natijasida o'zgaradi va turmush tarzini shakllantirishga katta ta'sir ko'rsatadi.

Adlerning so'zlariga ko'ra, oilada bolaning tug'ilish tartibi (pozitsiyasi) juda muhimdir. Ayniqsa, vaziyatni idrok qilish juda muhimdir, bu ehtimol ma'lum bir pozitsiyani egallaydi. Ya'ni, bolaning hozirgi vaziyatga bo'lgan ahamiyati uning tug'ilish tartibi hayot tarziga qanday ta'sir qilishiga bog'liq. Bundan tashqari, bu idrok sub'ektiv bo'lganligi sababli, har qanday pozitsiyada bolalarda har qanday turmush tarzi rivojlanishi mumkin. Ammo, umuman olganda, ma'lum psixologik xususiyatlar bolaning oiladagi muayyan pozitsiyasiga xos bo'lganligi aniqlandi.

Birinchi tug'ilgan (katta bola). Adlerning so'zlariga ko'ra, to'ng'ichning mavqei hashamatli deb hisoblanishi mumkin, shu bilan birga u oiladagi yagona bola. Ota-onalar odatda birinchi bolaning paydo bo'lishidan juda tashvishlanadilar va shuning uchun hamma narsani "kerak bo'lsa" qilishga intilib, unga o'zini bag'ishlaydilar. Birinchi tug'ilgan ota-onadan cheksiz sevgi va g'amxo'rlikni oladi. U, qoida tariqasida, o'zining xavfsiz va xotirjam hayotidan zavqlanadi. Ammo bu keyingi

bola tashqi ko'rinishi bilan uni imtiyozli mavqeidan mahrum qilgunga qadar davom etadi. Ushbu voqea bolaning pozitsiyasini va uning dunyoga bo'lgan qarashlarini tubdan o'zgartiradi.

Adler ko'pincha birinchi farzandning holatini ikkinchi farzandning tug'ilishida "taxtsiz monarx" mavqei deb ta'riflagan va bu tajriba juda shikastli bo'lishi mumkinligini ta'kidlagan. Katta yoshli bola ukasi yoki singlisining ota-onasi e'tiborini va mehrini qozonish uchun musobaqada g'olib chiqayotganini ko'rsa, u tabiiy ravishda oiladagi ustunligini qaytarishga moyil bo'ladi. Biroq, oilaviy tizimda oldingi markaziy pozitsiyani qaytarish uchun kurash boshidanoq muvaffaqiyatsizlikka uchraydi - birinchi tug'ilgan odam qanday harakat qilmasin, avvalgisini qaytarib bermaslik. Vaqt o'tishi bilan, bola ota-onasining haddan tashqari bandligini, haddan tashqari jahldorligini yoki uning chaqalog'ining talablarini qondirish uchun haddan tashqari befarqligini tushunadi. Bundan tashqari, ota-onalar boladan ko'ra ko'proq kuchga ega va ular uning qiyin xatti-harakatlariga (o'ziga e'tibor berishni talab qiladi) jazo bilan javob berishadi. Bunday oilaviy kurash natijasida, to'ng'ich bola "yolg'iz qolishga odatlangan" va hech qanday mehr va ma'qullashga muhtoj bo'lmasdan, faqat omon qolish strategiyasini ishlab chiqadi. Shuningdek, Adler oiladagi eng yoshi katta bola konservativ, hokimiyatga intilgan va rahbarlikka moyil bo'lishi mumkinligiga ishongan. Shuning uchun u ko'pincha oilaviy munosabat va axloqiy me'yorlarning homiysi bo'ladi.

Yolg'iz bola. Adler yolg'iz bolaning mavqei o'ziga xos, chunki u bilan raqobatlashadigan boshqa aka-uka yoki opa-singil yo'q. Bunday vaziyat onalikni parvarish qilishda alohida sezgirlik bilan birga ko'pincha yolg'iz bolani otasi bilan kuchli raqobatga olib keladi. U juda uzoq va juda ko'p, onasining nazorati ostida va boshqalardan bir xil himoya va g'amxo'rlikni kutadi. Ushbu turmush tarzining asosiy xususiyati o'ziga qaramlik va o'ziga e'tibor berishdir.

Bunday bola butun bolaligi davomida oilaviy hayotning markazida bo'lib kelmoqda. Keyinchalik, u to'satdan uyg'onadi va u endi diqqat markazida emasligini aniqlaydi. Yagona bola hech qachon o'zining markaziy mavqeini hech kim bilan baham ko'rmagan, bu mavqe uchun akalari va singillari bilan kurashmagan. Natijada u ko'pincha tengdoshlari bilan munosabatlarda qiyinchiliklarga duch keladi.

Ikkinchi (o'rta) bola. Boshidanoq, ikkinchi bolani katta akasi yoki katta opasining tezligi belgilaydi: vaziyat uni katta akasining yozuvlarini buzishga undaydi. Shu tufayli, uning rivojlanish sur'ati ko'pincha katta yoshdagi bolaga qaraganda ancha yuqori. Masalan, ikkinchi bola suhbatlashishni yoki avvalgisidan oldinroq yurishni boshlashi mumkin. "U o'zini yugurishda go'yo o'zini tutganday tutadi va kimdir oldinga bir necha qadam tashlasa, u oldinga borishga shoshadi. U har doim katta tezlikda chopadi" (Adler, 1931, p. 148).

Natijada, ikkinchi bola raqib va shuhratparast bo'lib o'sadi. Uning turmush tarzi o'zining katta akasi yoki singlisidan yaxshiroq ekanligini isbotlash uchun doimiy istakni belgilaydi. Shunday qilib, o'rtacha bola yutuqqa yo'naltirilganligi bilan ajralib turadi. Mukammallikka erishish uchun u to'g'ridan-to'g'ri va aylanma usullarni qo'llaydi. Adler, shuningdek, o'rtacha bola juda yuqori darajadagi maqsadlarni qo'yishi mumkinligiga ishonadi, bu aslida mumkin bo'lgan muvaffaqiyatsizliklar ehtimolini oshiradi. Shunisi qiziqki, Adlarning o'zi oilada o'rta farzand edi.

Oxirgi bola (eng kichigi). Oxirgi bolaning holati ko'p jihatdan noyobdir. Birinchidan, u hech qachon boshqa bir opa-singilni "taxtdan mahrum qilish" larzasini boshdan kechirmaydi va oilaning "bolasi" yoki "buzg'unchisi" bo'lish nafaqat uning ota-onasi, balki katta oilalarda, keksa birodarlar singari diqqat va e'tiborda bo'lishadi. va opa-singillar. Ikkinchidan, agar ota-onalarning mablag'lari cheklangan bo'lsa, unda u deyarli hech narsaga ega emas va u boshqa oila a'zolarining narsalarini

ishlatishi kerak. Uchinchidan, katta yoshdagi bolalarning holati ularga ohangni belgilashga imkon beradi; ularnikiga qaraganda ko'proq imtiyozlarga ega va shuning uchun u o'zini yuqori darajadagi mag'lubiyat hissi bilan bir qatorda mustaqillik tuyg'usiga ega.

Shunga qaramay, eng kichkina bolaning bitta afzalligi bor: bu katta opa-singillardan ustun turadigan yuqori motivatsiyaga ega. Natijada u tez-tez suzuvchi, eng yaxshi musiqachi, eng talabchan talabaga aylanadi. Ba'zida Adler "kurashayotgan eng yosh bola" haqida gapirib, kelajakdagi inqilobchi deb aytdi.

Yuqoridagi misollarning har biri "odatdagi" katta, faqat, o'rta va eng kichkina bola haqidagi stereotipik tavsifdir. Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, har bir bola Adler tomonidan berilgan umumiy tavsiflarga to'liq mos keladigan turmush tarziga ega emas. U shuni ta'kidladiki, har bir bolaning oiladagi mavqei muayyan muammolarni keltirib chiqaradi (masalan, umumiy e'tibor ob'ekti bo'lganidan keyin oiladagi markaziy pozitsiyadan voz kechish, ko'proq tajriba va bilimga ega bo'lganlar bilan raqobatlashish va boshqalar). Adlarning tug'ilish tartibi nuqtai nazaridan munosabatlarga bo'lgan qiziqishi, bolalar duch keladigan muammolar turlarini, shuningdek, ushbu muammolarni hal qilish uchun qanday qaror qabul qilishni o'rganishdan boshqa narsa emas edi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki oilada farzandalarning tug'ulish tartibi ham uming hayot va faoliyatida muhim o'rin egallaydi. Har bir shaxs o'zgacha biro lam va undagi xususiyatlar ham o'zgachadir. Shu bilan birga ularning hauotda o'z o'rinlarini topishlari uchun ularga ota-onalarining e'tibori , qo'llab-quvvatlashlari ham katta o'rin egallaydi. Agar oilada ota-onalar farzandlar o'rtasidagi adolat tarozisini to'g'ri ushlasalar oiladagi barcha farzandlar birdak yetuk shaxslar bo'la olishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M.QUVATALIYEV-SHAXS PSIXOLOGIYASI (o'quv qo'llanma) Bakalavriat yo'nalishi: 5212200- amaliy psixologiya talabalari uchun o'quv qo'llanma. ANDIJON -2021
2. Yo.Yusupova- SHAXS PSIXOLOGIYASI(o'quv qo'llanma) 5110900 – Pedagogika va psixologiya ta'lim yo_nalishi bakalavriyat talabalari uchun ANDIJON-2023
3. Madumarov, T., & Ogli, G. O. R. (2023). O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA KORRUPSIYAGA QARSHI KURASHISH (TA'LIM TIZIMI MISOLIDA). Ta'lim fidoyilari, 2(1), 194-197.
4. Ибрахимов, Б. (2023). ПОНЯТИЕ И ОСОБЕННОСТИ “ГЛУБОКИХ ФЕЙКОВ”. Namangan davlat universiteti Ilmiy axborotnomasi, (6), 201-206.
5. Nasriddinovich, A. A. (2021). Civil society and the transformation of islamic values. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 11(3), 709-714.